

MADANIYAT VA TARJIMA

Azimov Abdixamidullo Xolmanovich

Mustaqil tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti.

Ilmiy rahbar: Tojiyeva G.N.

F.f.d., professor

Annotatsiya: *Mazkur matnda madaniyat tushunchasining tarjima amaliyoti va tarjimashunoslikdagi o'rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Unda madaniyatga nisbatan an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar, xususan, "madaniy burilish" natijasida shakllangan qarashlar yoritiladi. Katan tomonidan taklif etilgan madaniyatning uch darajali (texnik, rasmiy va norasmiy) ierarxik modeli asosida madaniyat va tarjima o'rtasidagi murakkab munosabatlar ochib beriladi. Shuningdek, madaniyatshunoslik va sotsiologik yondashuvlar doirasida tarjimonning roli, hokimiyat munosabatlari, habitus tushunchasi hamda tarjimaning ijtimoiy o'zgarishlardagi faolligi muhokama qilinadi. Matn tarjimon tayyorlash va tarjimonning madaniyatlararo vositachi sifatidagi kasbiy mavqeini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *madaniyat, tarjimashunoslik, madaniy burilish, madaniyat va tarjima, Katan modeli, texnik daraja, rasmiy daraja, norasmiy daraja, ekvivalentlik, skopos nazariyasi, me'yorlar, habitus, tarjimon roli, hokimiyat, madaniyatshunoslik yondashuvi*

Madaniyat tushunchasi tarjima amaliyoti va tarjima tadqiqotlari nuqtayi nazaridan ham ta'rifi, ham ahamiyati jihatidan keng muhokama qilinadigan masaladir. Tarjimashunoslar tomonidan an'anaviy ravishda qo'llanib kelgan yondashuvga asoslangan soddalashtirilgan ta'rifga ko'ra, madaniyat muayyan til jamoasiga xos bo'lgan bilimlar, faoliyatlar va moddiy hamda nomoddiy artefaktlar bilan bog'liq bo'lgan o'lchov sifatida tushuniladi hamda u so'zlarning asosiy lingvistik, referensial ma'nosiga qo'shimcha ma'no yuklaydi. Bunday ma'noni tillararo ko'chirish uchun turli xil usullar aniqlangan bo'lib, ularning har biri ma'no yo'qotilishining katta yoki kichik darajasini nazarda tutadi. Ayrim til birliklari an'anaviy tarzda madaniy jihatdan bog'langan terminlar sifatida talqin qilinadi, ya'ni ularning ma'nosi muayyan madaniyat bilan ayniqsa chambarchas aloqador hisoblanadi. So'nggi davrlarda esa, asosan tarjimashunoslikda yuz bergan "madaniy burilish" natijasida, madaniyatning o'rni qayta ko'rib chiqildi va uning tarjima amaliyoti hamda tarjima tadqiqotlari uchun ahamiyati ayrim olimlar masalan, Snell-Hornby, Basnet va Lefever tomonidan sohaning markaziy masalalaridan biri sifatida baholanmoqda.

Asosan antropologiyadan kelib chiqqan yondashuvni qabul qilgan holda, Katan madaniyatni “dunyoni idrok etishning umumiy aqliy modeli yoki xaritasi”, yoxud “xulq-atvorning umumiy asosini yo‘naltiruvchi o‘zaro mos va bog‘liq e‘tiqodlar, qadriyatlar, strategiyalar hamda kognitiv muhitlar tizimi” sifatida ta’riflaydi. Bunday yondashuvga ko‘ra, madaniyat ierarxik tizimni tashkil etadi va unda uchta asosiy darajani ajratish mumkin: “texnik” daraja, “rasmiy” daraja hamda “norasmiy yoki anglab bo‘lmaydigan” daraja. Bu darajalar madaniyat vakillari tomonidan dunyo va o‘z shaxsiy identifikatsiyasi haqidagi tobora yashirin, shubhasiz qabul qilinadigan taxminlar sari bosqichma-bosqich chuqurlashib boradi.¹³

“Texnik” daraja madaniyatning ko‘zga ko‘rinadigan qismi bo‘lib, yuqorida qayd etilgan an’anaviy qarashga mos keladi. Bu madaniyat ochiq, bevosita ta’lim orqali o‘zlashtiriladigan daraja bo‘lib, artefaktlar, tushunchalar va g‘oyalar bilan bog‘liqdir; lingvistik jihatdan esa, aynan shu darajada madaniyatga xos terminlar amal qiladi. An’anaviy tarzda aynan shu darajada tarjima nazariyasi ekvivalentlikning turlari va darajalarini hamda ularni tarjimada ta’minlash usullarini tavsiflashga harakat qilib kelgan.

Madaniyatning ikkinchi - “rasmiy” darajasi umumiy amaliyotlar darajasidir; u madaniyatni muayyan jamiyat a’zolari o‘zlarining turli rollarida maqbul yoki me’yorlardan chetga chiqqan tarzda harakat qilayotganini baholash uchun nimalarni bilishi, egallashi va his qilishi zarur bo‘lgan barcha jihatlar majmui sifatida ta’riflashini aks ettiradi.¹⁴ Lingvistik jihatdan bu turli xil amaliyot namunalarining janrlar yoki matn turlari sifatida talqin qilinadigan darajasidir. Shuningdek, aynan shu darajada tarjimashunoslik tomonidan ilgari surilgan so‘nggi tushunchalar - masalan, me’yorlar va skopos (skopos nazariyasi) - amal qilishi kuzatiladi.

Uchinchi daraja - “norasmiy” madaniyat darajasi - madaniyatning ko‘zga ko‘rinmas qatlamidir; bu darajada individlar ongli ravishda anglamagan holda faoliyat yuritadilar. Ushbu daraja formal darajadagi madaniy tanlovlarni yo‘naltiruvchi, shubhasiz qabul qilinadigan asosiy qadriyatlar va e‘tiqodlarni o‘z ichiga oladi hamda ular oila, maktab va ommaviy axborot vositalari orqali “singdirish” yo‘li bilan o‘zlashtiriladi. Aynan shu darajada madaniyat tarjimashunoslikda sotsiologik yondashuv asosida so‘nggi paytlarda markaziy tushunchaga aylangan “habitus” tushunchasi bilan mushtaraklik kasb etadi.

Madaniyatni uch qismli, ierarxik tizim sifatida talqin etish, mohiyatan, uning tarjimadagi rolini yanada keng va chuqurroq yoritishga qaratilgandir. Shu bilan birga, bu yondashuv tarjimonlarni tayyorlash jarayoniga hamda tarjimonlarning tillar va

¹³ Katan, D. (2004), *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St Jerome.

¹⁴ Snell-Hornby, M. (2006), *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

madaniyatlar o'rtasidagi vositachi sifatidagi kasbiy mavqeini yuksaltirishga qaratilgan sa'y-harakatlarga konseptual asos yaratishni ko'zda tutadi.

Madaniyat va uning tarjima madaniyatiga nisbatan biroz boshqacha qarash madaniyatshunoslikka asoslangan yondashuvlar tomonidan ilgari suriladi; bu yondashuvlar tarjimonlarning rolini yanada ko'rinadigan qilishga intilishda ancha faol o'rinni egallaydi. Umuman olganda, mazkur yondashuvlar individlarni mavjud amaliyotlarga moslashishga undovchi ijtimoiy va mafkuraviy bosimlarni ta'kidlaydi hamda madaniyatni darajalar majmui sifatida emas, balki matn ma'nolari kelishib olinadigan yagona, integrallashgan tizim sifatida talqin qiladi.

Shu asosda, na individlar, na matnlar muayyan bitta madaniyatga qat'iy bog'lab qo'yilishi mumkin emas, aksincha, ular turli madaniy mansublikga ega bo'lib, ularning ayrimlari mavjud me'yorlarni shubha ostiga qo'yuvchi tarjima amaliyotlarida namoyon bo'lishi mumkin (masalan, tarjimaning feministik nazariyalari va postkolonial yondashuvlarda taklif etilganidek). Ushbu nuqtayi nazardan qaralganda, madaniyat hokimiyat masalalari bilan chambarchas bog'liqdir: tarjimonlar ko'pincha teng bo'lmagan raqobatbardosh hokimiyat tizimlari o'rtasida aralashuvchilar sifatida faoliyat yuritadilar; ular endi betaraf vositachilar emas, balki ijtimoiy o'zgarishlar tashabbuskorlari yoki faollar sifatida namoyon bo'ladilar.¹⁵

ADABIYOTLAR

1. Katan D. Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators. Manchester: St Jerome, 2004.
2. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 2006.
3. Tymoczko, M. Enlarging Translation, Empowering Translators. Manchester: St Jerome.
4. Baker M. Translation and Conflict: A Narrative Account. London/New York: Routledge, 2007.

¹⁵ Tymoczko, M. (2007), Enlarging Translation, Empowering Translators. Manchester: St Jerome.
Baker, M. (2006), Translation and Conflict: A Narrative Account. London/New York: Routledge.